

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

KONU I: ORTA ASYA TÜRK MİMARİSİ

Orta Asya'daki Türk Mimarisi eserlerinin büyük bölümü Altınordu devri sonrasına aittir. Daha önceki dönemlere ait eser yok denecek kadar azdır. Bunda zamanın tahribatının etkisi olduğu gibi Cengiz Han dönemindeki büyük yıkımların da payı bulunmaktadır.

Örneğin Meşhur Karahanlı şehri Balasagun zamanın yıkıcılığına direnememiştir. Bugün Balasagun'u arkeolojik olarak ortaya çıkarma çalışmaları yoğun şekilde devam etmektedir. Cengiz devrinde yıkılan Şaş yerine artık kalıntıların yakınlarında yeni kurulmuş bir şehir olarak Taşkent yükselmektedir. Yine aynı devrin yıkıcılığına uğrayan Merv, Belh, Kazvin, Gazne gibi şehirler eski parlak günlerinden uzakta varlıklarını sürdürmektedirler. Cengiz Han dönemi Moğol tahribatından en büyük payları almış olan Semerkant ve Buhara belki de eskisinden parlak olarak yeniden yapılanmışlardır. Bu şehirler yeni dönemlerindeki gösterişli hallerini Timurluların merkezlerinde yer almış olmalarına borçludurlar. Yine benzer şekilde Altınordu devletinin dağılmasından sonra aynı adı taşıyan hanlığa merkezlik eden Hive de çok parlak bir geçmiş mirasını sinesinde barındırmaktadır.

Türklerin ilk yerleşik hayata geçtikleri bölge olan Tarım nehrinin etrafındaki (Bugünkü Şincan Uygur bölgesindeki Hami, Kuça, Karaşar, Aksu, Kaşgar, Hoten, Beşbalıg gibi şehirler) çok sayıda tarihi eseri günümüze taşımışlardır.

Bu şehirlerdeki Türk eserleri günümüzde bölgenin egemeni olan Çin'in amansız tahribatına maruz kalmaktadır. Bölgede sürekli yeni yerleşim ve mimari dönüşüm faaliyetleri gerçekleştirilerek tarihi miras günden güne eritilmektedir. Tarihi doku bakımından en esaslı yere sahip olan Kaşgar'ın büyük bölümü yıkım tehdidi altında bulunmaktadır.

Kaşgar denilince aklımıza ilk gelen kişi Kaşgarlı Mahmud'tur. Divan-ı Lügat-it-Türk gibi erken zamanlar Türk kültürünün en anıtsal eserinin sahibi bugün Kaşgar dışındaki ebedi istirahatgâhındadır.

Kaşgar- Kaşgarlı Mahmud Türbesi

Aradan geçen yüzlerce yıldan sonra artık yerleşik hayata geçişin simgeleri olan sivil mimari unsurları tamamen silinmiş bulunmaktadır.

XVII. yüzyılda Uygur dini ve siyasi hayatının önemli isimlerinden birisi olan Apak Hoca adına yapılan türbe gerek kendi dönemi gerekse daha sonraki devirler için bölgenin en prestijli mezar yerlerinden birisi haline gelmiştir. Türbenin içi ve bahçesi geniş birer hazire durumundadır. Türbe Kaşgar'ın en önemli ziyaret mekânıdır.

Kaşgar- Apak Hoca Türbesi

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Apak Hoca Türbesi İç Haziresi

Orta Asya Türk eserleri arasında mutlaka sözü edilmesi gereken yapıt kuşkusuz Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'dir. Orta Asya'da yaşamakta olan Türk soylu halklar arasında "Pir-i Türkistan" olarak tanınmakta olan Hoca Ahmed Yesevi Türk tasavvufunun öncüsüdür. Şanına lâyük ihtişamdaki türbesi bugün Kazakistan'daki Çimkent eyaletinde Türkistan şehrine bağlı Yesi beldesinde bulunmaktadır.

Yesi- Hoca Ahmed Yesevi Türbesi

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Orta Asya Türk mimarisinin en gösterişli eserleri şüphesiz Semerkant'ta bulunmaktadır. Cengiz Han'ın yaptığı tahribattan sonra Timurlular zamanında devlet merkezi olan Semerkant bu sayede pek çok görkemli yapıya sahip olmuştur.

Registan Meydanı artık Semerkant'ın sembolü haline gelmiştir. Meydanda Uluğ Bey, Şir Dar ve Tillia Kâri medreseleri bir üçlü oluşturacak simetride ve birbirlerine bakışık olarak inşa edilmişlerdir. Cephelerde, taç kapıların yanındaki minarelerde ve kubbelerde kullanılan mavi çiniler meydanı adeta gökyüzü ile bütünleştirmektedir.

Semerkant-Registan Meydanı

Semerkant'ta İsmail Buhari Külliyesi, Ruhabat, İşrethane, Abdi Derun Külliyesi, Çopan Ata Türbesi, Nadir Divan Beği Medresesi, Hoca Ahrar Külliyesi, Bibi Hanım Mescidi ve Türbesi ve Hoca Nisbet Mescidi gibi yapıların da var olduğu hemen eklenmelidir.

Semerkant denilince akla gelen en önemli eserlerden birisi de Gur-i Mir veya Gur Emir Türbesi olarak adlandırılan Timur türbesidir.

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Timur kendisini Sultan olarak adlandırmamış sadece Emir unvanını kullanmıştır. Torunu ve veliahdı Muhammed Mirza'nın ölümü üzerine inşa edilen yapı Timur ailesinin mezar yeri haline gelmiş ve bu nedenle de Emir Mezarlığı namıyla (Gur Emir) adlandırılır olmuştur. Timur'un Mezarı olarak bilinen türbe aslında içinde hanekahı ve medresesi de bulunan bir külliye şeklinde inşa edilmişse de bugüne sadece türbe ulaşabilmiştir. Yüksek bir Taçkapısı ve yine Orta Asya karakterinde yüksek bir kubbesi bulunan türbedeki mezarlar son derecede sadedir.

Türbenin taç kapısının ön cephesi mavi çinilerle süslenmiştir. Sivri kemer tonozlu masif (düz) kapının iki yanı iki kat şeklinde dizayn edilmiştir. Ancak ikinci kat pencereleri açık değildir. Yapının öncephesi sağ ve sol köşelerinde helezonik çini süslemeler ve ayet kuşakları işlenmiş iki minare bulunmaktadır. Minareler silindiriktir.

Yüksek bir kasnağın üzerine inşa edilmiş sivri kemerli kubbe ise yapının en yüksek unsurudur. Yerden 34 metre yüksekliktedir. Kubbe dilimli bir tarzda mavi geometrik desenli çinilerle bezenmiştir.

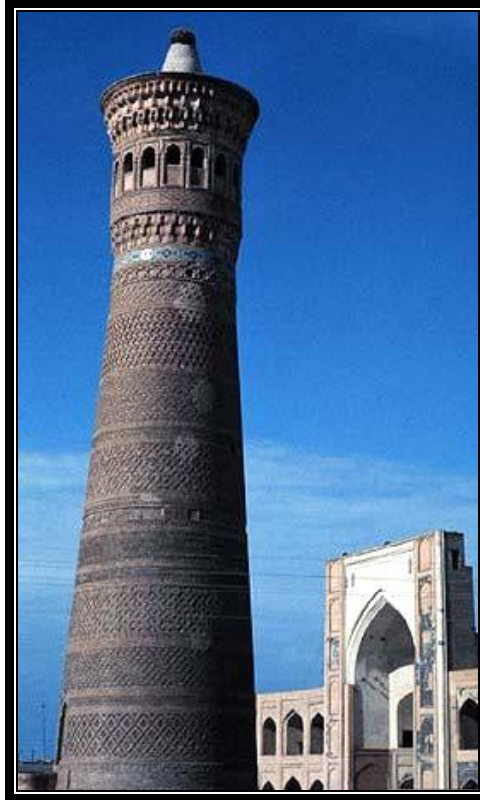

Semerkant- Gur-i Mir Türbesi

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

**Gur-i Mir Tümbesi içi-
Siyah/nefti mezar Timur'un, yanındaki mezar Uluğ Bey'indir.**

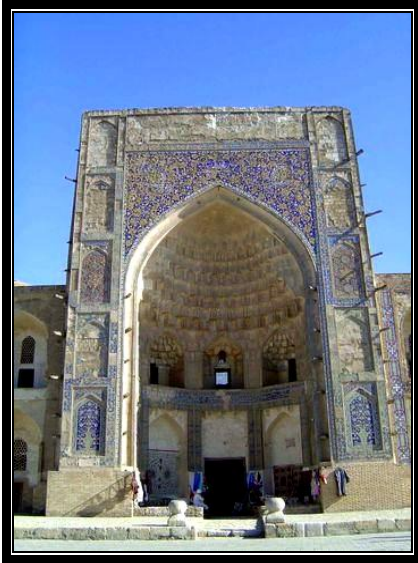
Semerkant'taki Kelan Minare de tipik Orta Asya Minareleri gibi konik yapıdadır. Tabakalar halinde ayrı ayrı tuğla motiflerle inşa edilmiş olan minarenin şerefe kısmı mazgallar biçiminde inşa edilmiştir.

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Bir başka önemli merkez olan Buhara'da da pek çok eser göze çerpilmektedir. Ribat-ı Melik, Vabkent Minaresi, Bahaeddin Nakşibendi Külliyesi, Çor Bakr Külliyesi, İsmail Sami Türbesi, Meğak Attarfı Camii, Kalta Minar, Kelan Mescidi, Mir Arab Medresesi, Amir Alim Han Medresesi, Uluğbey Medresesi, Maderi Medresesi, Çor Minar gibi yapılar ilk ağızda sayabiliriz.

Bahaeddin Nakşibendi Türbesi cephesi

Maderi Medresesi taç kapısı

Çor Minar

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Hive- Kaltan Minar ve Ota Darzova

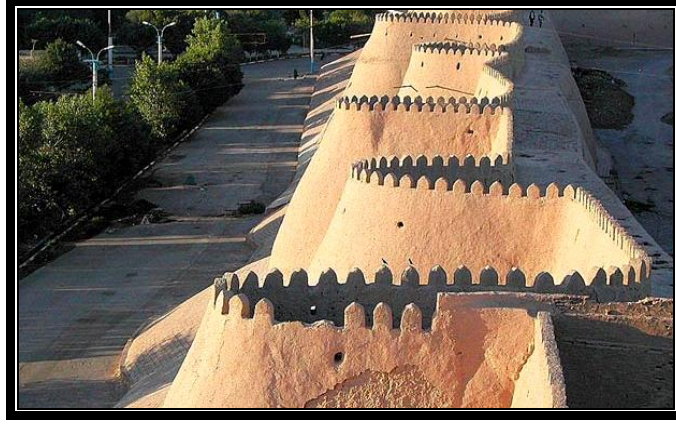
Altınordu Devleti dağıldıktan sonra kurulan Hive Hanlığının merkezi olan (bugün Özbekistan sınırları içinde olan) Hive şehri de Orta Asya Türk mimari mirasının en güzel örneklerini barındıran bir yer olarak dikkatleri çekmektedir. Şehrin surlarının yanında medreseler, mescitler ve özgün minareler özellikle tuğla ve çini işçiliği ve süslemeciliğinin güzel örnekleridir.

Hive- İslâm Hoca Medresesi ve minaresi

ORTA ASYA TÜRK MİMARİSİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

- 1- Orta Asya Türk mimarisinde yapı malzemesi olarak genellikle tuğla kullanılmıştır. Bazı Anadolu Selçuklu yapılarında tuğlanın kullanımına tanık olacağız. Taş yapı azdır. Tuğlanın yanında kerpiç kullanılarak yapılan binalara da rastlanır. Hatta pek çok kerpiç kaleye rastlamak mümkündür.

Hive kalesi surları

- 2- Mescitler ve medreseler geniş alanlar oturtulmuşlardır. Çatılar genellikle düz çatı olduğundan iç mekanlarda çok miktarda sütunla çatıyı kaldırma uygulaması yapılmıştır. Bu mimari uygulamaya Anadolu Selçuklularında da rastlanmaktadır.

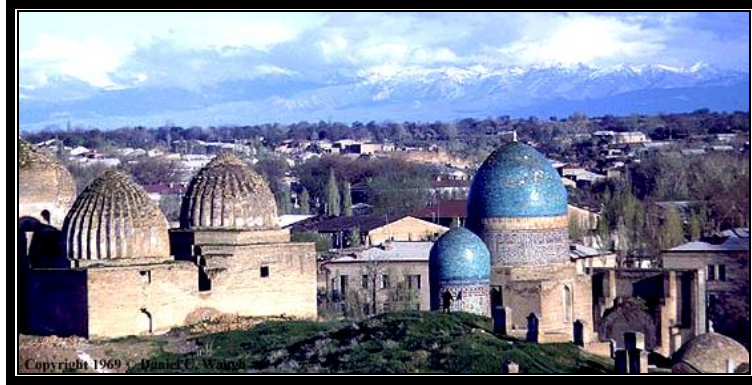
Hive Cuma Mescidi iç mekanı

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

- 3- Ön cephelerdeki alınlıklar için eyvanlı kemer uygulaması yoktur. Bunun yerine alınlıklar düz ahşap sütunlarla desteklenmektedir. Bu sütunların kaideleri ise taş veya mermerden yapılmaktadır.

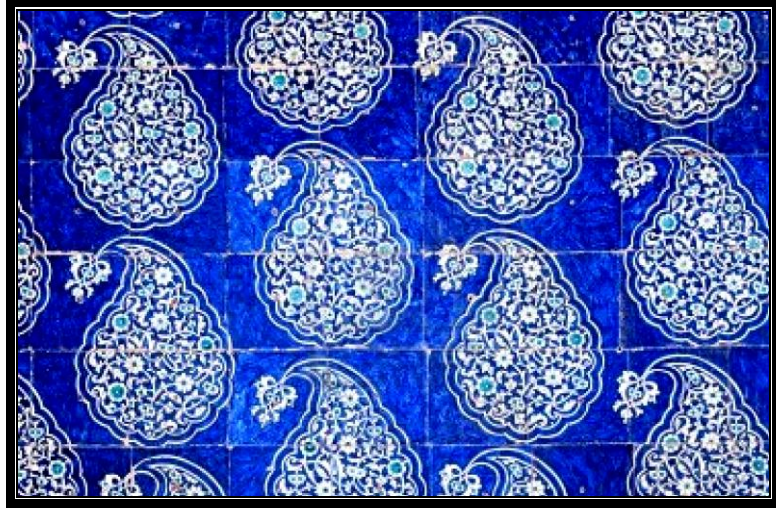

- 4- Yapılarda en dikkati çeken mekânlar taç kapılar olmaktadır. Taç kapılar binalardan daha yüksek olarak inşa edilmektedirler. Bu tip taç kapı uygulaması Anadolu Selçuklu mimarisinin de en belirgin özelliğidir. Taç kapılar da yapının bütününe uygun biçimde tuğladan yapılmakta ve tuğlalar sırlanarak çinilerle bezenmektedir.
- 5- Kubbe uygulaması genellikle türbelerde karşımıza çıkar. Kubbeler sivri kemerli, yüksek kasnaklı ve çoğunlukla dilimli olarak inşa edilmişlerdir. Çoğu kubbenin dış cephesi çinilerle kaplanmıştır.

- 6- Minareler genellikle koniktir. Yukarıdaki görsellerde de görüleceği üzere minareler yukarıya doğru incelen, genellikle tuğladan yapılmış, tuğlaların üzeri ise çini kaplanmış süslü yapılarıdır. Bazı medreselerin taç kapılarının yanında ise işlevsiz, silindirik ve yine çini bezemelerle süslü minarelere rastlanmaktadır.

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

- 7- Anadolu Selçuklu mimarisinde de göreceğimiz gibi iç mekanlarda çini kullanımı yaygındır. Çinilerde mavi, turkuaz, patlıcan moru renkleri yaygındır. Ayrıca ahşap oyma teknikleri başta kapılar olmak üzere yapılardaki ahşap unsurların süslemesinde kullanılmıştır.

CEZMİ KARASU - TÜRK SANATI TARİHİ DERS NOTLARI

Orta Asya coğrafyasının dışında kalmış olmakla birlikte dünya mimari mirasının en güzel örneklerinden birisi olan Taç Mahal'den de mutlaka söz edilmelidir. Babürlüler devri Türk mimarisinin örneklerinden olan Taç Mahal Şah Cihan tarafından eşi Ercüment Begüm Hatun için türbe olarak yaptırılmıştır. Hindistan'ın Agra şehrinde bulunan yapının yüksekliği seksen metreyi geçer. İstanbul'dan giden iki usta tarafından inşa edilen türbe yapısı dört köşesindeki minareleri ve muhteşem simetrisi ile dikkat çeker.

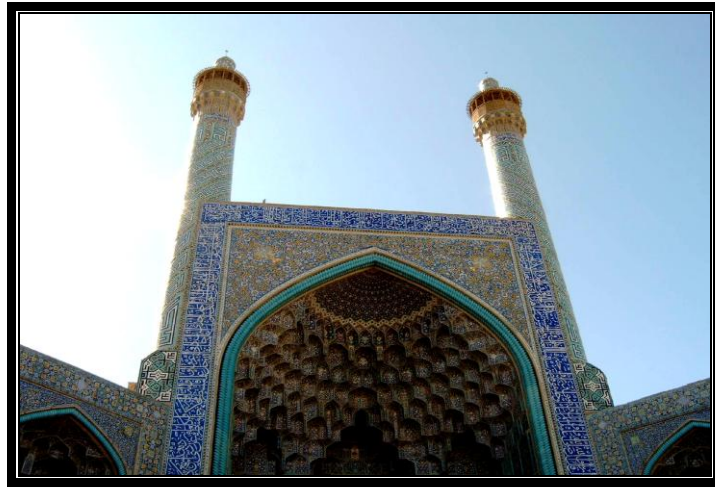
Orta Asya Türklüğü, Karahıtayların baskısı nedeniyle X. Yüzyılda önemli bir değişiklik geçirir. Bir yandan daha batıya doğru kayan Türkmenler Karahanlılar zamanından itibaren İslâm dinine geçmeye başlarlar. Karahanlılar-Gazneliler-Selçuklular mücadelesi Maverâünnehir ve Horasan'da büyük nüfus yığılmasına yol açar. Bu sıkışıklığa bir çare arayan Selçuklular Çağrı Bey öncüğünde 1018-1025 yıllarında gerçekleştirilen keşif seferi ile Anadolu'nun bir yurt olarak tutulabileceği görüşüne varırlar. 1030'lardan itibaren önce küçük kabilelerin sızma hareketi şeklinde ve giderek büyüyen gruplar halinde Anadolu'ya gelip yerleşmeye başlarlar. Bu yerleşimler şüphesiz ilk zamanlarda kırsal kesimdeki boş yerlere yerleşme şeklinde gerçekleşir. Türklerin Anadolu'yu bir kültür vatani olarak benimsemeleri uzun zaman alacaktır.

İsfahan-Cuma Mescidi taç kapısı

Horasan denilince İsfahan Cuma Mescidinden söz etmek gerekir. Bu binanın taç kapısı geleneksel yapıdan daha yüksek ve çinilerle süslü olarak inşa edilmiştir. Ancak kapının üst boşluğunda yapılan girinti-çıkıntılı süsleme işçiliği daha sonra Anadolu'da mukarnas olarak adlandırılan incelikli işçiliğe ilham vermiştir. Mukarnasın gerek Anadolu Selçukluları gerekse Osmanlı mimarisinde ince zevkle kullanıldığına tanık olacağız.

Aynı şekilde mukarnas başta İsfahan olmak üzere Horasan'daki şehirlerde daha sonraki dönemlerde inşa edilen yapılarda da kullanılmıştır.

İsfahan- Şah Abbas tarafından yaptırılan İmam Camii mukarnası